

И ЗЕМАЉСКО ДУШУ ВЕЖЕ С НЕБОМ

Горан Максимовић, *Земаљско и небесно: О књижевном надахнућу српских православних свештеника и монаха 19. и 20. вијека и другим сакралним темама нове српске књижевности*, Ниш: Scero print / Бања Лука: Центар за српске студије, 2022.

Нећемо погрешити ако реч о новој књизи Горана Максимовића *Земаљско и небесно: О књижевном надахнућу српских православних свештеника и монаха 19. и 20. вијека и другим сакралним темама нове српске књижевности* започнемо констатацијом да она обједињује књижевноисторијске студије које су резултат вишегодишњег ауторовог истраживачког интересовања и посвећености овој недовољно истицаној, а важној теми. Избор наслова којим се *земља* зазива заједно са *небесима* од нас међутим, захтева, да се у уводној речи о књизи нешто другачијим тоном одредимо према њој. На комплетну структуру књиге сам назив, наиме, делује као заједнички именитељ целокупног животног ангажовања, плодотворног рада и идејних начела личности представљених у њој, подједнако успешно остварених у различитим књижевним и некњижевним жанровима, у културном животу српског народа и у историји Српске православне цркве. Зато смо и овај кратак приказ садржаја књиге започели речима о земаљском које „веже душу с небом / како луча с сунцем капљицу”, преузетим од игумана Стефана – највећег међу ликовима духовника у целокупној српској књижевности, истинског духовног ослоњаца сународницима и идејног темеља читавог *Горског вијеница*. Овај Његошев јунак је изразито убедљив и вредносно универзалан јер је његова проницљивост заснована на спрези историјског и неисторијског искуства, а управо такве заснове носи подељено искуство свих личности којима је најновија књига Горана Максимовића посвећена.

Прву целину и уводну студију „Присуство српских православних свештеника и монаха у токовима нове српске књижевности”, аутор посвећује осветљавањима различитих аспеката „присуства” свештеника и монаха у стваралачким токовима српске књижевности 18. и 19. века, њиховог учешћа у одржавању континуитета књижевног и ширег, културног живота Срба, те очувању српског националног идентитета. У српској књижевној традицији то се „присуство” односи на значајан удео у развоју њених тематско-мотивских, поетичких и типолошко-жанровских специфичности, па у студији можемо пратити како је оно доприносило развоју барокне, просветитељске, класицистичке, сентименталистичке и романтичарске поетике, затим успостављању филолошких научних дисциплина, историографије, фолклористике и палеографије. Од генерације Рачана, преко Јована Рајића, Доситеја Обрадовића, Вићентија Ракића, Константина Маринковића и Петра II Петровића Његоша, па све до четворице митрополита: Ђорђа Николајевића, Михаила Јовановића, Серафима Перовића и Саве Косановића, у различито жанровски детерминисаном опусу који чине епови, драме, родољубиво песништво, религиозна и

рефлексивна лирика, Г. Максимовић проналази надахнутост једним, уједињујућим начелом, упркос принуђености на деловање из више центара током 18. и у првој половини 19. века. Оно је омогућавало окупљање српских писаца у „рубним” срединама у јединствену књижевну и поетичку целину, а односи се на свест о припадности једном културном и националном „центру”.

Друга, чини се посебном, *сродничком* везом надахнута студија „Није ово све земаљско: има нешто небеснога” (још једном о јунакињама у Његошевом дјелу) резултат је изразите контемплације, проницљивог сагледавања друштвено-историјског контекста и поетичких специфичности Његошевог дела. Пре него што пажњу усмери на јунакиње *Горског вијенца*, претходно издвојеним тематским целинама *филозофско-рефлексивне* (у Његошевој рефлексивној поезији и филозофско-религијском спеву *Луча микрокозма*) и *историјско-родољубиве провенијенције* (која је најпотпуније обухваћена у драмском спеву *Горски вијенац*) (28), Г. Максимовић овим поглављем придружује увиде у трећу целину, Његошеву љубавну поезију, тумачећи најпре доживљај жене и јединствено *еротско искуство* представљено у песми *Ноћ скупља вијека*. Анализа показује како Његошево песничко надахнуће, удружено са свешћу о лепоти женског тела, успешно сједињује „сензуално и спиритуално” (36) које, у својој пуноћи, ствара особену „лирску еротографију” (76) насталу усаглашавањем телесних и мистично-асоцијативних чулних подстицаја.

Увидима у мотив лепоте и топос идеалне жене, Г. Максимовић пажљиво прелази елементе Његошеве „еротске космологије” чији је један део инспирисан природним циклусима, са упечатљивом алегоријском хиперболом о Луни и Феби, и оном насловом сугерисаном која упућује на релативност времена. Док се друга уочена страна Његошеве *еротске космологије* односи на „мистични панеротизам” уочен у успешној мистификацији сексуалног чина и идеји о „светом спајању” (*hieros gamos*), трећа је усмерена ка тумачењу специфичне Његошеве „еротографије”. У њој се спиритуално сублимисање жене и лепоте постиже симболичким сједињавањем чедности и чулности („анђелских” образа и „сњежних прса” испуњених „светлим пламом”, игре „валовите црне косе” и „рајских груди” (27)), а описане (нат)чулне дражи, пробуђене митске слике и достигнута ирационална стања надахнута лепотом женског тела наводе на епифанијску спознају могућег спајања космолошких размера – духа и материје, неба и земље.

Особену Његошеву „поетичку теодицеју” Г. Максимовић наставља освртом на лирску карактеризацију девојке Хајкуне из ране десетерачке песме *Мали Радојица* у којој се удружују „ерос и племенитост” (38), указујући притом на још два женска лика присутна у Његошевим делима: на јунакињу Флору из песме *Три дана у Тријесту*, као и на Лујзу из песме *Пировање*. Другу аутор издваја по снази „космичке сензуалности” (40) запаженој у стиховима са описаном „збиљом” весеља и *очаравајућом* „небесном” лепотом Гопчевићеве „китне домаћице”.

У тексту се надаље приступа детаљној анализи јунакиња у *Горском вијенцу*, са критичким освртом на историју њихове рецепције. У полемичком делу студије указује се на интерпретативно-аналитичке превиде и неусаглашеност става критике о броју јунакиња у *Горском вијенцу*, након чега се у карактеролошкој анализи пружа одговор на круцијална питања о њима: каква је „уметничка позиција” и који су све елементи уписани у „идејни свет” Његошевих јунакиња?

Интерпретативни део студије о јунакињама *Горског вијенца* отпочиње тумачењем активних женских ликова, најпре сестре Батрићеве, у чијем је карактеру

остварен идеал „братске и сестринске љубави”, и која је виђена као саможртвована „женска минијатура косовског завјета и опредјељења за царство небеско” (59). Стога она и „не тужи само у име братства и у име своје љубави, већ кроз њу говоре земља и народ” (59). Након процене дејства бабе вештице из Бара на структуру драмског заплета дела, анализирани су јунакиње представљене у казивањима других јунака (Мандушићева снаха Анђелија, снаха Милоњића бана, Љубица Радунова, дилбер-Фатима и Ружа Касанова), да би у завршном аналитичком сегменту био представљен још један подтип женских ликова *Горског вијенца* – посредно приказаних у епским песмама (Хазрети Фатиме, Косе Смиљанића, Туркиње Хајке, Маре Иванбеговице) које до сада у критичкој литератури нису детаљније тумачене.

Студијом се показује да је карактеризација Његошевих јунакиња заснована на поступцима типизације и индивидуализације, а у том погледу рецепцију снахе Анђелије аутор обогаћује увидима у мимоилажења земаљских стега и њеног интимног, идејног света, те запажањима да је психичка запоседнутост ове јунакиње последица „емотивне побуне жене са простора Црне Горе” (66). Затим се тумачи утицај женских ликова на синкретичко жанровско обликовање спева, његов тематско-мотивски план, а све кроз уочена сагласја основне догађајне подлоге епа (истраге потурица) са увођењем и испољавањем јунакиња *Горског вијенца*. Студија такође обухвата карактеролошку анализу свих оних ликова (међу њима и Вука Мандушића као једног од најиндивидуалнијих јунака *Горског вијенца*) на које Његошеве јунакиње утичу улогом у заплету или својом женском појавношћу.

Као симптоматичан пример мистичне и метафизичке димензије јунакиња *Горског вијенца* наведено је сновидовно казивање о Мандушићевом доживљају лепе снахе Милоњића бана, испољено како у наративној ситуацији у којој долази до мешања сна и јаве, тако и у призваним поредбеним сликама прожимања земље и неба (Милоњићева снаха, наиме, гласом нариче „како славља са дубове гране”, а „чело јој је љепше од мјесеца”). Уместо једноставног навођења патријархалних обичаја везаних за женску косу (да се жене не чешљају пред мушкарцима и да из жалости секу косу за погинулим блиским сродником) Његош, наиме, уметничким исказом отелотворује косу ове јунакиње, придајући материјалном аутентичну метафизичку димензију.

Из детаљних увида у семантички контекст песме о лепој Фатими издвајамо додатно осветљени еротски набој стихова у којима се женско тело („плива зорњача”) „изазовно њише на заносним ногама” (76). Имплицирајући значења лиминалног, ледбећег стања у наведеним Његошевим стиховима, Максимовићева анализа „призива” представе о хармоничним спајањима земље и неба, а оне су поентирани навођењем завршног стиха Мустајакадијине сватовске песме о дилбер-Фатими („Благо одру на ком почине!”), са постељом као местом „препорода у сну и љубави”, симболичког „умирања” и рађања, ако се позовемо на речи А. Гербрана и Ж. Шевалијеа. Отуд се Његош оправдано истиче као песник „велике синтезе” класичног наслеђа, „емотивне дубине” *романтичара*¹, национално-родољубиве и европске литерарне традиције, са којим је, како запажа аутор, „наша духовност добила пуноћу израза” (28).

Међу великим и значајним духовницима српског 19. века, у поглављу „Страдања протосинђела Кирила Цвјетковића” Цвјетковићеву личност Г. Максимовић издваја као узвишени пример „жртвене преданости православној идеји и вјери”

1 Користимо израз В. Жирмунског, из чланка „О поезији класичној и романтичној”.

(89), поткрепљујући такву процену даљим увидима у његову страдалачку судбину и вредно дело. Са посебном је пажњом тумачена Цветковићева *Автобиографија* и њена изражена поетичка припадност традицији српске прозе настале према моделу Доситејевог *Живота и прикљученија*, која напоредо са мемоарским текстовима Симеона Пишчевића, Герасима Зелића и Саве Текелије, представља окосницу документарно-уметничке литературе српског 19. века. Уз интерпретацију основне догађајне окоснице *Автобиографије* (Цветковићеве улоге у разобличавању покушаја владике Венедикта Краљевића да поунијати далматинске Србе), Г. Максимовић детаљније анализира и њене књижевноуметничке аспекте. Они су уочени у приповедачком таленту Кирила Цветковића, смислу за карактеризацију личности, затим за дискретно и спонтано укључивање елемената спиритуалне и ониричке фантастике средњовековне литературе којима се мотивише будућност Срба у Далмацији, те вешто предочавање атмосфере издаје комичним обликовањем представника унијатске политике.

Студијом „Искушења синђела Спиридона Алексијевића” аутор се придружује линији обновљеног интересовања за готово заборављену личност и дело Спиридона Алексијевића у последњој деценији 20. и на почетку 21. века. Као најзначајније књижевно Алексијевићево дело издвојена је аутобиографија *Споменак Милорадов*, комплементарна са поменутом *Автобиографијом* К. Цветковића и са *Житијем* архимандрита Герасима Зелића, чији је заједнички историјски и литерарни чинилац Венедикт Краљевић. Помак у рецепцији Алексијевићевог дела постигнут је аналитичким освртом на биографску студију *Животопис блаженопочившег Никанора Богуновића* о којој до сада није писано.

Наредни текст („Преданост проте Стевана М. Димитријевића”) како се већ насловом сугерише, читаоца приближава аспектима и донетима преданости још једног српског православног свештеника 19. века, а они се представљају увидима у живот, просветитељску делатност, црквени и научни Димитријевићев рад. Говорећи о научно-истраживачкој посвећености и темељности у бављењу историографским темама из српске црквене и националне прошлости, Г. Максимовић посебно издваја Димитријевићеве студије посвећене Светом Сави (*Историјат Пећке патријаршије*, *Свети Сава у народном веровању и предању*, *Општенародно празновање Светог Саве*, *Свети Сава као народни учитељ* и *Спаљивање моштију Светог Саве*), наглашавајући значај проналажења најстаријег преписа *Химне Светог Саве* 1910. године у рукописној збирци Хиландара. Није прошла незапажено ни Димитријевићева преданост бризи о духовном и материјалном опстанку српског народа, затим његов рад на сређивању богате библиотеке, отварању прве школе за монахе, сакупљању рукописних и штампаних књига, као и других артефаката материјалне културе из народног живота за време протиног службовања у Скопљу, Солуну, Хиландару и Призрену.

Поглавље „Истрајност епископа Никодима Милаша”, отвара реч о „истрајности” још једног угледног епископа и просвећеног интелектуалца, који је „посвећеним и непоткупљивим националним и вјерским радом, као и запаженим научним дјелом, оставио неизбрисиве трагове у животу српског народа и православне цркве у Далмацији” (215). Г. Максимовић најдетаљније приступа интерпретацији Милашеве *Аутобиографије*, показујући како се она на креативан начин прожима са поетиком претходних аутобиографско-мемоарских записа далматинских свештеника и монаха с краја 18. и прве половине 19. века. Анализа се паралелно усмерава и

ка жанровским специфичностима Милашевог дела, на укрштаје аутобиографског и мемоарског казивања и „акрибичног стила научних расправа” (214). Поглавље такође садржи и осврт на значајне епископске „окружнице”, „пастирске посланице”, и „записнике” са бројних „Пастирских зборова”, те на Милашев историографски рад у књизи *Православна Далмација* у којој је, као један од првих следбеника Руварчеве методе „критике извора и историјских чињеница” (213), најпотпуније документовао историју православне вере и цркве у Далмацији.

Из обимне рукописне заоставштине Симеона Жикића, посвећене највећим делом животу, догађајима и људима источне Србије с краја 19. и прве половине 20. века, у студији „Запамћења проте Симеона Жикића” Г. Максимовић најзначајније место даје троделном Жикићевом рукопису *Моји мемоари* и њему сродном тексту „Дневник из Русије”. У њима се тумаче особености дневничких записа, прожимања аутобиографског, мемоарског и путописног наративног поступка, али и издваја читав низ путописних, историјских, културолошких, социјалних и психолошких опсервација.

У наредном поглављу „Књижевна и историографска свијест архимандрита Нићифора Дучића” међу црквеним књижевницима и истраживачима српског 19. века, Г. Максимовић посебно издваја свестрану личност Нићифора Дучића, који се подједнако остварио у српској књижевности и њеној науци, са запаженим страницима ратне прозе, путничких записа и критичких текстова, затим као историограф, аутор филолошкотекстолошких студија, као црквени великодостојник, те храбри устаник и војсковођа. У осврту на путничке текстове Нићифора Дучића, аутор посебно указује на *Путовање кроз Црну Гору* и путопис посвећен Трсту, док најпотпуније анализира ратну прозу *Борба Добровољачког кора Ибарске војске и усташких чета Јаворског кора: 1876, 77. и 78. год.: грађа за историју српског рата за ослобођење и независност*. При интерпретацији Дучићевог текста Г. Максимовић посебно наглашава изврсну спрегу историографских и аутобиографско-мемоарских поступака у овом делу, захваљујући којој он, како се експлицира, припада значајним документарноуметничким књижевним текстовима српске ратне прозе 19. века. Осим што осветљава историјско надахнуће њене поетике, аутор такође предочава њена жанровска преплитања (симбиозу историографског и књижевног приступа, елемената студије, мемоара, извештаја, аутобиографије), са увидима у интратекстуалне сродности Дучићеве ратне прозе и других његових историографских студија (о приказу Боја на Граховцу, Боја на Крњицама, текстовима „Покрштавање потурица у Васојевићима од 1825–1857. год.” и „Божић у Црној Гори”). За пажљивог читаоца овај Максимовићев оглед лако, међутим, може да постане убедљива прича о важности признања: оног изговореног и, посебно, записаног, којег најчешће нема, али чији изостанак не треба да обесхрабрује на бележење вредности и трагање за сакупљеним и сачуваним знањем.

Трећа целина књиге и њена закључна студија „Представљање задужбина Светог краља Милутина у појединим српским путописима из друге половине 19. и са почетка 20. вијека” посвећена је инспиративним путописним уобличавањима светих задужбина краља Милутина Немањића и трагу који су ови сакрални простори оставили на српску путописну традицију 19. и почетка 20. века, или прецизније: у првој књизи *Путничких црта* Владана Ђорђевића, путописним књигама *Из нове Србије* Мите Ракића, *Хришћанске светиње на Истоку*, *Света Гора Атонска* и *Животопис Пресвете Богородице* митрополита Михаила Јовановића, *Са Авале на*

Босфор Драгомира Брзака, Косово – опис земље и народа Бранислава Нушића, као и истакнутим путописним репортажама Григорија Божовића и записима Станислава Кракова о задужбинама краља Милутина.

Најтемељнији увиди књиге *Земаљско и небесно* односе се на књижевно моделовање историјског и неисторијског (метафизичког) искуства тј. на анализу креативног споја историографског и аутобиографско-мемоарског поступка у делима српских православних свештеника и монаха 19. и 20. века. Аналогно томе, она је усредсређена на питање: како се стечено искуство и његов уметнички доживљај, зависно од личних и колективних потреба писаца, уобличавало у херметичне жанрове који сведоче о прожимањима индивидуалног и националног идентитета? Наведени интерпретативни видокрузи, у књизи су, притом, ненаметљиво сугерисани (чак и онда када се уводе тоном расправе) и предочени у нијансама различитих животних и књижевнонаучних појава, тако да све изложене семантичке и поетичке вредности анализирани грађе произлазе из пажљиво одабраних детаља описаних догађаја, доживљаја и коментара. Појачани ауторски глас читалац ове књиге може да „чује” само онда када се исправљају књижевноисторијски превиди, или тек у завршним деловима студија, где се по правилу успоставља посебна веза са реципијентом. Тада стичемо утисак да се аутор нашао врло близу остварења жеље да све оно што је о појединачним историјским личностима у текстовима било речено, прерасте у знатно шири – тражени (од)говор националног колектива. У тим се семантичким оквирима *подељеног искуства* крећу и умерени метапоетички осврти на статус *записа* и *записаног* (не)историјског сећања у књижевноисторијским приступима Горана Максимовића.

Сабране у једној књизи, студије о књижевном надахнућу српских православних свештеника и монаха 19. и 20. века одају утисак снажне колективне воље и истрајности, непоколебљиве свести о континуираном трајању српске културе, њене традиције и смислености борбе за националну слободу. Одабир догађаја и детаља којима се у књизи представљају националне и универзалне вредности као одраз наизгледно супротстављеног а, како се показало, компатибилног земаљског и небеског искуства, сведоче о пажљивом ауторском приступу српској књижевној прошлости, утемељеном у свести о значају свега онога што записом може бити сачувано.

Јелена Милић*

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департаман за србистику

* jelenamilic018@gmail.com